

Župnijska oznanilna knjiga kot zgodovinski vir

STANE GRANDA

Oznanilna knjiga ali knjiga oznanil je zbirka pisanih tedenskih oznanil, ki jih duhovnik sporoča ob nedeljah, redkeje praznikih obiskovalcem nedeljskih maš. Včasih so jih brali pred pridigami, ki so bile pred mašo, danes se to dogaja na koncu maše pred zaključnim blagoslovom. V primerjavi s prejšnjimi časi, ko so bile praktično edini način komuniciranja s farnim ali cerkvenim občestvom, jih v veliki meri zamenjujejo tiskana farna oznanila, ki jih jemljejo verniki domov.

Komuniciranje duhovnikov, zlasti župnikov z župljani, je imelo vselej več oblik. Poleg individualnega, ki pa je lahko zajelo le zelo majhen krog ljudi, so za reševanje zahtevnejših vprašanj, zlasti tistih, ki so povezana s financami, uporabljali predvsem cerkvene ključarje, katerih ena od nalog je bila tudi sicer nadzor gospodarjenja z župnijskim premoženjem. Ko so se župniki odločali za obnove cerkvenih stavb, ne le cerkve, ampak tudi župnišč in drugih, so se najprej posvetovali z njimi in preiskali možnost uresničenja. Nato so ključarji šli med farane in jih skušali prepričati o nujnosti del, pa tudi o potrebnih prispevkih. Podobno se je dogajalo tudi ob nakupih dražje liturgične opreme, notranji modernizaciji ali obnovi oltarjev, orgel, zvonov, stolpnih ur in podobno. Dodatno so si pomagali tudi z vplivnimi uglednimi posamezniki, člani raznih bratovščin in družb ter tudi ob verouku ali krščanskem nauku za starejše.

Oznanilne knjige so namenjene predvsem rednemu tedenskemu komuniciranju. V večini primerov je bilo to le enostransko, saj so bili župljani v oznanilih opozorjeni na urnik tedenskih maš in njihov namen. Prav tako so jih v oznanilih spominjali še na razne obveznosti (velikonočne spovedi, žegnanja, prva obhajila, birme...), povezane z bogoslužnim koledarjem oziroma cerkvenim letom, ki se začne s prvo adventno nedeljo, to je štiri nedelje pred božičem. Kjer so se dosledno držali koledarja cerkvenega leta, je treba biti na to posebno pozoren, saj se dogodki nanašajo na zadnje tedne prejšnjega koledarskega leta. Komuniciranje z župljani oziroma bolj ali manj stalnimi obiskovalci cerkve je zgolj na videz enostransko, saj so duhovniki prek oznanilnih knjig lahko tudi polemizirali z raznimi govoricami in drugimi nenavadnimi dogodki, ki so se dogajali v župniji, oziroma kot danes rečejo oltarni skupnosti.

Vsebina farnih oznanil je v veliki meri odvisna od časa in prostora oziroma družbenega položaja Cerkve. Vse do razvoja modernih občin je bila župnijska cerkev oziroma župni urad tudi

"razglasna postaja" ne le za državo, ampak tudi vse druge oblasti. Prek nje so se na svoje državljane obračala država, dežela, okrožja, okraj, občine kot samoupravne krajevne skupnosti in zemljiške gospodke. S prižnic so ljudje zvedeli za regrutacije, nove davke in podobno. Prav tako so zvedeli za nujnost udeležbe na raznih javnih delih, kot so popravila cest in podobno. Tudi šolske in zdravstvene oblasti so lahko le prek prižnic obveščale državljane. Prav zato različna obvestila o javnih in graščinskih tlakah ter drugih obveznostih že po svoji vsebini niso mogla biti dobro sprejeta, saj nadlog in neprijetnosti navadno ne povezujemo z njihovimi naročniki, ampak prinašalci oziroma razglaševalci. Ko tako za fevdalno obdobje ugotavljamo, da so bili odnosi med duhovščino, zlasti župnijsko in farani vse preje kot dobri, moramo upoštevati ne le dejstvo, da je bila tudi Cerkev oziroma njene institucije fevdalni gospod oziroma prejemnik fevdalnih naravnih in denarnih dajatev, ampak prav tudi vsebino teh sporočil. Niso bila torej samo nekatera pastirska pisma vzrok za razburjenja v cerkvi, v mislih imamo na primer znamenito Slomškovo Svetla resnica v zmešani svet ob veliki noči 1848. leta, ko so morali duhovniki branje prenehati zaradi glasnega negodovanja vernikov, ampak tudi razni pozivi na vojsko in podobno. Tovrstne neprijetnosti in težave so se povečevale zlasti od prosvetljenega absolutizma dalje. Cerkev vsekakor ni bila samo kraj molitve, ampak tudi jeze in še česa hujšega. Samo predstavljamo si lahko, kako so kmetje godrnjali, ko jim je Jožef II. spreminjal njihov vsakdanji način življenja ter jim jemal praznike in božja pota.

Posebno dragocena so lahko župnijska oznanila, ko nastanejo v državah izjemne razmere ali pridejo na oblast totalitarni, cerkvi nasprotni režimi. Takrat so postale prižnice tudi edina možnost obrambe in zagovora verskih in cerkvenih nazorov. Številne govorice, kako je bila nekdanja UDB-a s prikritimi prisluškovalnimi napravami neposredno povezana s prižnicami, kljub temu, da različnih "doušnikov" ni nikoli manjkalo celo med predanimi verniki, gotovo niso izmišljene.

Po zunanji obliki so bile oznanilne knjige vse do razširitve rabe pisalnih strojev oziroma v zadnjih letih računalnikov tudi v fizičnem pogledu knjige nepopisanih listov manjšega formata, medtem ko so danes predvsem skupek listov. Bati se je, da se jih večina naglo porazgubi in tako na svoj način "odmira" izjemno pomemben zgodovinski vir. Nasploh je med

cerkvenimi arhivarji v zadnjih letih čutiti precejšnje nezadovoljstvo nad vodenjem župnijskih pisarn ter skrbjo za arhivsko gradivo, ki nastaja v njih. Že majhne nerednosti in malomarnosti, na primer, če se odlaša z takojšnjimi vpisi rojstev, porok... in se pozneje nanje pozabi, so lahko za prizadete v prihodnosti izjemno neugodne.

V posamezno oznanilno knjigo so običajno vpisovali oznanila večje število let, odvisno od debeline knjige in števila ter dolgotnosti vpisov ter drugih načinov rabe papirja. Tako so oznanilne knjige izjemno dragocene tudi v primerih, da so ohranjene le posamezne, saj ne odražajo le letnih, ampak večletne razmere oziroma življenje v župniji. Poleg svojega osnovnega namena so lahko tudi izjemna podoba duhovnika, praviloma župnika, ki jih je pisal, in to v številnih ozirih. Že njegova pisava marsikaj razkriva, da ne govorimo posebno o obliki in vsebini. Oznanilna knjiga je gotovo v marsikaterem pogledu tudi osebna podoba njenega pisca.

Pri vsaki oznanilni knjigi nas najprej zanima kraj njenega nastanka. Pri tem je nujno upoštevati, da so se tako v preteklosti kot danes, različno intenzivno sicer, župnijske meje menjale. Prostor, ki ga "obravnavajo", je vsekakor vsaj v grobih potezih treba poznati.

Enako pomemben je seveda tudi čas, ki ga posamezna oznanilna knjiga "pokriva". Tudi v tem primeru raba oznanilne knjige kot zgodovinskega vira predpostavlja neko poznavanje splošnih in ožjih razmer. Poleg upravne razdelitve velja poudariti za starejše obdobje tudi poznavanje imen zamljiških gospodstev, ki so imela v fari podložnike.

Tretji, izjemno pomembni element pri ocenjevanju vrednosti vira, je njen jezik. Tako kot v številnih primerih, velja tudi pri oznanilnih knjigah trditev, da jezik vira še ne odraža rabe jezika v konkretnem kraju oziroma fari. Pismeno izražanje v slovenskem jeziku je bilo ne le za posvetne, ampak tudi cerkvene izobražence v preteklosti navadno skrajno težavno. Vsakomur je jasno, da oznanila v večini naših fara niso mogla biti drugačna kot slovenska ali pa večjezična. Seveda pa to ne pomeni avtomatizma, da mora biti tudi oznanilna knjiga pisana v slovenskem jeziku. Tako kot vemo to za pismene predloge pridig, je tudi tu za številne pravilo, da so napisali oznanilo v neslovenskem, navadno latinskem, nemškem ali italijanskem jeziku in ga potem sproti prevajali. Mnogim je bil tak način že nekakšen avtomatizem. Ne moremo pa spregledati tudi možnosti, da se je kateri izmed župnikov bal pisanja v slovenskem jeziku, ker bi se v tem primeru izpostavil glasnemu ali tihemu roganju svojih duhovnih sobratov. Nekateri zapisi kažejo, četudi so dosledno nemški ali slovenski, določene "profesionalne deformacije", saj so imena nedelj kot tudi nekaterih praznikov, zapisana latinsko. Prav tako najdemo v istem jeziku zapisane tudi nekatere običajne fraze, na

primer RIP namesto NPM in podobno. Vsekakor si velja ob začetku rabe oznanilne knjige kot zgodovinskega vira oskrbeti ne le slovar, ampak tudi kakšnega od strokovnih priročnikov za latinska imena nedelj in izračunavanje datumov.

Za nas so še posebno dragocene oznanilne knjige v slovenskem jeziku. Njihova dragocenost je večstranska. Mirno lahko zapišemo, da izraža izrazito nacionalno opredelitev njenega pisca, zlasti v časih narodne prebuje. Ne nazadnje je bil tudi dogodek, ko se je neki župnik odločil za slovensko pismeno uradovanje. Ob jeziku velja biti še posebno pozoren na pisavo, zlasti v časih pred prevlado gajice. Po oznanilni knjigi lahko vidimo, koliko dolgo je nekdo vztrajal pri bohoričici, koliko je bil privrženec različnih struj v črkarskih razprtijah in kdaj se je opredelil za gajico. Glede ocen kakovosti jezika bi bilo silno dobro pritegniti kakšnega slavista s posebnimi specializacijami. Že po nekaj prebranih stvareh je mogoče ugotoviti, ali je bil piščev jezik zastarel ali sodoben. Zelo jasno je razvidna tudi njegova dialektalna usmerjenost. Če izvira kak župnik iz bližjega okolja, je bolj ali manj verjetno, da piše skladno s krajevno običajnim jezikom. Drugo vprašanje pa je, kako se je lahko neki Gorenjec ali celo Kranjec v Istri, na Koroškem, privadil na tamkajšnji dialekt in način izražanja. To je posebna značilnost določenih regij. Posebno dragoceno je spremljanje akodomicije jezika glede na nove gospodarske in politične razmere. Že izobraženci so imeli na primer velike težave, da so 1848. leta s konstitucije prešli na ustavo. Kako pa to razložiti kmetom, ki jim tudi nov izraz nič ne pomeni? To ni le problem slovenskega, ampak tudi drugih jezikov. Znan je primer iz Gornje Avstrije leta 1848, ko so se kmetje spraševali, kaj bodo oni počeli s "freie Presse", če pa nimajo "preš". Trta pri njih praktično ne uspeva, vino iz sadja pa so očitno pridelovali na druge načine. Vsekakor je samo o teh jezikovnih vprašanjih mogoče za posamezne oznanilne knjige mogoče izdelati posebne študije. Prav v zvezi s prevajanjem neslovenskih tekstov, zlasti raznih tiskanih ali pismenih uradnih razglasov, se velja pri uporabi oznanilne knjige vprašati, ali ni ta v času rabe imela tovrstnih dokumentov kot samostojne priloge, ki so se pozneje izgubile. Vsekakor prav ta možnost pomeni možno pomanjkljivost oznanilne knjige.

Vsebinsko analizo oznanilne knjige je treba presojati vsaj v treh pogledih:

- verskem in ožjecerkvenem
- političnem in upravnem
- piščevem osebnem

a) Glede verskih in ožjecerkvenih sporočil knjige imamo v mislih najprej splošni bogoslužni red v farni cerkvi, maše na podružnicah, maše ob posebnih priložnostih, zlasti ob državnih praznikih, rojstnih in drugih spominskih dnevih, povezanih z državnim suverenom, papežem in podobno. Posebno velja biti pozoren na naročnike

maš, ki jih je bilo v preteklosti veliko manj kot danes. Očitno so farno duhovščino zelo zaposlovali večni in podobne namenske maše nekdanjih dobrotnikov Cerkev. Njihovo zmanjševanje oziroma združevanje je tudi izjemen kazalec gospodarskih in valutnih gibanj. Tako je po prvi svetovni vojni na primer propadlo veliko kapitalov, ki so jih posamezniki namenili za večne in različne spominske maše. Zanimivi so tudi podatki o naročnikih stanovskih, društvenih, kongregacijskih in drugih "skupinskih" maš. Posredno lahko iz teh podatkov zvemo tudi za stiske faranov zaradi vremenskih ujm, bolezenskih epidemij, za stiske v vojnem času, politične razmere... Zanimivi so tudi podatki o raznih cerkvenih obredih, kot so različne procesije, božja pota in podobno. Zanimivi so podatki o pouku krščanskega nauka za mladino in starejše, velikonočnih spovedih, pripravah na prvo obhajilo in birme. Pod ožjecerkveno dejavnost imamo v mislih različna vzgojna in druga navodila župljanom glede obiskovanja verskih obredov, vedenju pri njih, petju, navodila glede krščenja, sklepanja porok in pogrebov. V tem oziru velja danes pri nekaterih mlajših zgodovinarjih velika nevednost. Tako nekateri niti v osnovi ne razumejo obveznosti duhovnikov glede podružnic, ne poznajo obvez duhovnikov glede nekaterih zakramentov, zlasti bolniškega maziljenja, različnih spregledov pri porokah... Spori med farani in župno duhovščino so bili v preteklosti dokaj pogosti, vendar nimajo verskega, ampak navadno organizacijsko ozadje. Tako so se marsikje sporekli na primer glede pogrebov, porok, zvonjenja, niso pa znani primeri, da bi se prepirali glede verske oskrbe bolnih in umirajočih.

Posebno poglavje ožjecerkvenih odnosov so podatki o najemanjih cerkvenih klopi, dajanju delov cerkvenega premoženja v najem ali zakup, naložbi finančnih volil, upravljanju z dobrodelnimi fondy.

b) Politični in upravni vsebinski vidiki oznanilnih knjig so pomembni zlasti za čas, ko je bila cerkev podrejena državi. Iz obravnavanega zgodovinskega vira je tako mogoče spoznati obliko in vsebino raznih državnih upravnih in političnih ukrepov. Rekrutacije, cepljenja, vpis v ljudske šole, skrb za javne naprave... – o vsem tem so bili državljani pogosto obveščeni le s prižnic. Poleg vsebine samih dokumentov so dragoceni tudi posamezni komentarji o njih, da o njihovi razlagi niti ne govorimo. Med drugo svetovno vojno so pri oznanilih pogosto obveščali farane tudi o najdenih truplih prikritih pobojev. Zdi se, da so ravno v tem pogledu oznanilne knjige najbolj vprašljive, saj mnogo župnikov zaradi možnih dokazov o vpletanju v politične razmere komentarjev ni zapisalo, ker bi lahko bili potem zanje obtežljivo gradivo.

c) Tudi duhovniki so bili kljub posebnemu položaju v družbi predvsem ljudje, ki jih je poleg

službe zanimalo še veliko stvari. Med njimi imamo umetnike, amaterske raziskovalce, "knjigožere", pa tudi gospodarstvenike, agronome, kemike, padarje-zdravnike, pedagoge. Prav taki, ki so svoje dušno pastirstvo razumeli zelo široko, niso izgubljali priložnosti, da ne bi svojim faranom posredovali tudi takih informacij, podukov in znanj, ki bi lahko izboljšali njihov način življenja. Takšne informacije so izjemno dragocene, ker nam pomagajo spoznavati praktično življenje na mikro ravni. Prav ta vidik vsebine oznanilnih knjig je najbolj zaznamovala osebnost pisca, zato se ob uporabi oznanilne knjige velja kar najbolj natančno seznaniti tudi z njegovim življenjem in delom.

Tako kot pri vsem raziskovalnem delu na področju zgodovinopisja je še največ odvisno tudi od individualnih sposobnosti raziskovalca, ki bo poleg teh splošnih lahko odkril še več, če že ne veliko tudi novih vidikov.

Primerjava med kranjsko in škocjansko oznanilno knjigo

Gornje razpravljanje, ki je bolj teoretične narave, čeprav sloni na lastnih izkušnjah, bomo ilustrirali še z dvema primeroma. Izbrali smo dve slovenski oznanilni knjigi iz srede 19. stoletja. Najprej bomo na kratko predstavili škocjansko, ki je bolj znana, saj je bila že zelo veliko citirana.

Škocjan je vas na Dolenjskem, okoli 20 kilometrov iz Novega mesta v smeri proti Krškemu. Njegova fara je naslednica nekdanje gutenwertske. Vas leži ob Radulji ob vznožju osojnega dela Vinjega vrha. V zgodovinski virih kraj pogosto povezujejo z Gutenwertom (Škocjan pri Gutenmurtu) ali pa Mokronogom (Škocjan pod Mokronogom), čeprav je od njega precej oddaljen, bil pa je njegov župnijski mejaš.¹

Škocjanska oznanilna knjiga pokriva obdobje 1842-1849.² To so izjemno pomembna leta ne le zaradi revolucije 1848/49, ampak je to tudi čas znamenite bolezni krompirja, uvedbe zemljarine na podlagi stabilnega katastra, ki je sprožil nevarnost kmečkega upora in vrste drugih dogodkov. Njen pisec je znameniti, čeprav v naši zgodovinski zavesti premalo navzoč Janez Zalkar (1792-1872), "leksikograf, nabožni in gospodarski pisec",³ ki pa je bil tudi homeopat, zbiralec narodnega blaga in med drugim tudi zgodovinar, nekakšen tipični prosvetljeni vsestranski izobraženec, ki se je vseh stvari, ki se jih je lotil, lotil skrajno resno. Izjemni Dolenjec, doma iz sosednje, šmarješke fare, je tukajšen svet, zlasti pa ljudi, izjemno poznal in je znal z njimi tudi ravnati. Verjetno je v slovenski zavesti premalo navzoč predvsem zato, ker je bil pristaš svojega ožjega rojaka slavista Metelka.

¹ Danes ju razdvaja Vara Telče, ki jo upravljajo iz Škocjana.

² Arhiv Republike Slovenije, Zbirka rok., 94 r.

³ SBL IV, 760-761.

Oznanila sledijo običajnemu koledarju. Imena številnih nedelj so označena v latinskem jeziku in poimenovana v skladu z cerkvenim letom, na primer Dom. infra Oct. Circumcis. D.N J. Ch. (nedelja 2. januarja 1842). Obsega 225 strani.

Zalokar je bil zaveden Slovenec in njegova oznanilna knjiga ni slučajno pisana v slovenskem jeziku. Podpisal je tudi peticijo za Združeno Slovenijo.

Škocjanska oznanilna knjiga je bila doslej že dokaj uporabljana v strokovni literaturi. Na njeno izjemno povednost je prvi opozoril Josip Wester že davnega 1910. leta.⁴ Iz nje zvemo pravzaprav še najmanj o verskih vprašanjih. Vidimo težave z velikonočno spovedjo, ker se ljudje niso držali določenega reda, ampak so pridrli zadnje dni, sicer pa ni kakšnih posebnosti. Več je ožjacerkvene problematike, saj je imel župnik Zalokar nemalo težav s svojimi farani. Obnavljati je bilo treba liturgično opremo, cerkveni stolp in podobno, župljanov pa ni in ni bilo mogoče pripraviti do sodelovanja. Pomanjkanje denarja je bilo zelo veliko. Tudi sicer so bili zelo samosvoji, zlasti oni s hribovskih predelov. Z nemarnostjo so celo ogrožali župnikovo stanovanje, saj so hodili pozimi z bakljami skozi njegovo dvorišče in bi se slamnate strehe gospodarskih poslopij lahko hitro vžgale. Tudi v cerkvi so se bolj nemarno obnašali. Ljudje so bili zelo mentalno zanemarjeni, saj nekateri niso niti vedeli koliko so stari, kako se je pisala njihova mati pred poroko, niso poznali domače hišne številke, pa so hoteli v zakonski stan. Zalokar jih ni štedil pri opozorilih na njihove intelektualne razmere. Njegovo opozarjanje, ki je včasih mejilo celo na zmerjanje, je bilo očitno zelo pogojeno z dobrim poznavanjem domačih razmer, saj je natančno vedel, do kje sme.

Vestno jim je prebiral politična oznanila oblasti, zlasti tista, ki so bila povezana z vojsko in cepljenji ter ravnanji v času nalezljivih bolezni. Opozarjal jih je na pomen katastra, na resnost in natančnost pri navajanju podatkov, svaril pred nepremišljenim govorjenjem in upornimi dejanji. Izjemno pomembno je njegovo spremljanje revolucije 1848/49 in je v tem pogledu škocjanska oznanilna knjiga eden naših najboljših virov za to problematiko.

Nič manj pomembna niso Zalokarjeva osebna stališča do aktualnih vprašanj njegovega časa. Ker se je v tem času gradila železnica med Celjem in Ljubljano, do gradbišča je bilo mogoče priti po bližnjicah preko hribov v nekaj urah, je na eni strani opozarjal na gospodarske spremembe, ki jih bo prinesla, na drugi pa svaril ženske, ki so iskale delo pri gradnji, pred prostitucijo in nezdravim življenjem delavcev. Učil jih je umnega kmetovanja,⁵ zlasti ravnanja z

obolelim krompirjem, nagovarjal, naj bodo skrbnejši pri sadjarstvu in razumnejši pri vinogradništvu. Opozarjal jih je na socialne spremembe, ki jih prinaša nova doba, ki tudi povečuje samoodgovornost državljanov. Skratka, knjiga daje izjemno gospodarsko, družbeno in kulturno podobo dolenjske vasi sredi 19. stoletja.

Kljub temu, da je bil Janez Zalokar tudi slavist, ljudi ni nadlegoval s svojimi teoretičnimi pogledi. Uporabljal je bohoričico, jezik ni pretirano lokalno obarvan. Zelo dobro odraža način mišljenja in govorjenja tamkajšnjega prebivalstva.⁶

Kranjska župnijska oznanilna knjiga obsega leta 1845-1850 (do adventa).⁷ Je približno enakega formata. Kot smo že omenili, je tudi pisana v slovenskem jeziku in to v bohoričici.

Pisec kranjske župnijske oznanilne knjige je zelo verjetno takratni kranjski župnik, dekan, šolski nadzornik in častni konzistorialni svetovalec ljubljanske škofije Jožef Dagarin (1785-1850). Tudi ta Gorenjec nima v slovenski javnosti primernege mesta. Tako so mu na eni strani priznavali zasluge za rešitev Prešernove literarne zapuščine, na drugi pa osumili, "da je on vzrok, da kakšna Prešernova inimprimibilia niso z ostalimi rokopisi prišla do Bleiweisa in da ta ali druga svobodomiselnja knjiga Prešernove biblioteke ni prišla več v uradni zapisnik o pesnikovi zapuščini".⁸ Ker prešernoslovci za svoje trditve niso mogli navesti nikakršnih konkretnih dokazov, takih sumov ni mogoče oceniti drugače kot prepričanje liberalcev, da pač duhovnik ne more biti pošten, ampak ga je treba obdolževati in oblatiti. Čeprav to vprašanje ni predmet tokratnega razpravljanja, pa že zgolj omembe ljudi, s katerimi se je družil (Fidelis Trpinc, dr. Crobath, dr. Pollak...) in ravnanje ob Prešernovi smrti, "pesniku se na smrtni postelji ni vsiljeval, ampak počakal, da so ga poklicali", kaže na izjemno tolerantnega in taktnege človeka, predvsem pa bistveno bolj liberalnega, kot so bili njegovi ocenjevalci iz literarnozgodovinskih krogov. Dagarin ni pisal oznanilne knjige ves čas sam. Sem in tja že vmes, posebno pa pred njegovo smrtjo, verjetno je to povezano z boleznijo, je videti drugo pisavo, verjetno je moral to delati kateri izmed njegovih kaplanov. Ta je tudi oznanil črno mašo v spomin na umrlega župnika in dekana.

Tudi kranjska oznanilna župnijska knjiga je nastajala v izjemno dramatičnih letih. Mogoče je bilo to v naših mestih, če izvezamemo izobražene kroge, manj čutiti kot na podeželju. Za Slovence, za katere se vse začenja in končuje pri Prešernu,

⁴ Josip Wester, Kulturnozgodovinski paberki iz let 1842-1849. Carniola I, 1910, str. 192-209.

⁵ Svoja spoznanja je objavil v knjigi Umno kmetovanje in gospodarstvo. Ljubljana 1854.

⁶ Obsežni citati so objavljeni v Stane Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49. Novo mesto 1995.

⁷ NŠAL, ŽA Kranj, fasc. 15. Kolegu dr. Borisu Golcu se za opozorilo na konkretno oznanilno knjigo iskreno zahvaljujem. Za izjemno pomoč pri njeni uporabi se še posebno zahvaljujem dr. Francetu M. Dolinarju.

⁸ SBL I, str. 110-111.

bi bila lahko še dragocenejša, ker ponuja podatke o letih pesnikovega bivanja in smrti v Kranju.

Že hiter pregled vsebine te oznanilne knjige pokaže, da s škocjansko ni primerljiva, je pa vseeno dragocena. Predvsem je bistveno bolj verska in ožjecerkvena. Tako najdemo razmeroma veliko podatkov o rednih in izrednih cerkvenih obredih. Zvemo za maše na podružnicah, ki so bile zlasti na pokopališču in na Pungartu precej pogoste. Med prvimi dejstvi, ki nas presenetijo, je omenjanje posebnih maš za posamezne kranjske cehe, kot so: "Barb. Zunft (Barbarin – rudarski?), čevljarški, pekovski, "klopčarski" (klobučarski?), "farbarski", "ledrarski". Po letu 1847 ceh imenujejo društvo, vendar ne gre za drug pravni status, ampak novo slovenjenje. Ta podatek je izjemno pomemben, ker kaže, da so cehi vsaj v določenih oblikah še delovali tudi po svoji "ukinitvi" v času Ilirskih provinc. Podatki o opravljanju velikonočne spovedi nam tudi povedo, da je imelo mesto svojo hišno numeracijo, predmestji savsko in kokrško pa vsako svojo. Glede ožjecerkvenih vsebin nas presenečajo podatki o pogostih darovanjih (ofrih), ki jih je bilo izjemno veliko, prošnjah za sveče, "da bo v cerkvi zelo svetlo", prošnjah za podpore pri notranji obnovi cerkve in popravilu zvonika. Bralec bi takratnemu župniku in njegovi duhovščini lahko očital preveliko prosjačenje za denar, če ne bi na drugi strani enako ali še bolj prepričljivo prosili za razne bližnje in daljne nesrečnike, celo poplavljenjce v Pragi. Da bi bila prošnja bolj podkrepljena, je bila celo navedena škoda v prizadetih krajih. Denar v te namene so očitno pobirali pred cerkvijo, saj piše, da bo "trushiza vun postavljena".

Političnih sporočil oziroma obvestil je v kranjski oznanilni knjigi neprimerno malo. Revolucije 1848/49 praktično ni. Edina vest o njej je napoved marčne maše 1849 v zahvalo za ustavo, ki jo je prejšnje leto podelil cesar Ferdinand in oktroirano ustavo Franca Jožefa. Na tem mestu je mogoče dopustiti možnost, da se je Dagarin celo malo norčeval iz političnih razmer. Posebna maša je bila konec decembra prejšnjega leta tudi v zahvalo za Franc Jožefov prevzem krone. Leta 1850 so se spomnili le še obletnice podelitve oktroirane ustave. Kot politično vest bi kazalo razumeti tudi ukaz za molitve za papeža Pija IX, ki je pred rimskimi revolucionarji pobegnil iz večnega mesta. Posebna maša je bila tudi v zahvalo za sklenjen mir v Italiji, pri čemer so bile izražene še posebne prošnje za denarno pomoč ranjenim vojakom, zlasti za kranjski invalidski fond. Zadnji dve oznanili sta bili razglašeni na ukaz ljubljanskega škofa.

Na več mestih dela pisec kranjske oznanilne župnijske knjige reklamo za "pogorelsko bratovščino". Očitno misli na graško Cesarskokraljevo privilegirano notranjeavstrijsko vzajemno zavarovalnico, ki jo je v Kranju zastopal Jožef Škarja. Pod upravne vsebine bi navedli pozive za

popisovanje poslov, popisovanje za vojsko leta 1846 v starosti od 16 do 38 let, pozive k vpisom v šolo in mašam ob začetku in koncu šolskega leta, pozivi za cepljenja in njihovo kontrolo, vesti o gibanju prebivalstva za leto 1845 (poročenih 25 parov, umrlo 64, rojenih 104), delitev dveh ustanov za kranjske mlade meščanke.

Posebne vrste obvestil so tista o izgubljenih in najdenih vsotah denarja in predmetih. Kranjčani so očitno veliko pozabljali in zgubljali in to celo tako velike vsote, kot je 400 gld. leta 1850. To je bila takrat že dokaj lepa dota. Proti temu ni izguba usnja za podplate v vrednosti 4 gld nič posebnega, čeprav je bil tudi to že lep denar. Očitno je bila prižnica nekakšna oglasna postaja za izgubljene in najdene predmete. Upravni vesti sta tudi, da bo ljubljanski nadomestni denar sredi leta 1849 prenehal veljati in tista, naj ljudje iz kranjske okolice malo pogledajo po gozdovih, ker je pred štirinajstimi dnevi odšel od doma v Mengšu nek kajzar, za katerega se bojijo, da je kje zmrznil. To je bilo župljanom sporočeno v začetku leta 1850.

Na podlagi političnih in upravnih vesti v kranjski oznanilni knjigi lahko zapišemo, da je bila Cerkev v mestih neprimerno manj odvisna od države oziroma njej podrejena. Na podeželju ta odnos ni bil le poniževalen in žaljiv, ampak tudi škodljiv za Cerkev in duhovščino.

Osebnih sporočil pisca kranjska oznanilna knjiga ne prinaša, razen če spomnimo na one, ko prosi za denar, sveče ali mežnarjevo bero ter darila za različne nesrečnike in jih roti, naj bodo, kot navadno, dobrega srca.

O Prešernu ni v kranjski oznanilni knjigi niti besede. Njegov ugled vsekakor ni bil tolikšen, da bi bila njegova smrt posebej oznanjena. Seveda bi bilo to mogoče le za nazaj, kar pa ni bil namen oznanilnih knjig. Maša je bila vsekakor lahko po pogrebu. Nenazadnje, tudi dekanova smrt ni omenjena, napovedana pa je črna maša zanj. Za Prešerna ni videti, da bi ob obletnici pesnikove smrti zanj kdo naročil mašo v kranjski župni cerkvi.

Velika razlika, ki jo opazamo med gorenjsko in dolensko župnijsko oznanilno knjigo, mestno in vaško, gotovo izvira predvsem iz zadnjega dejstva. Življenji v dolenski vasi in podjetnem gorenjskem mestu sta bili neprimerljivi. V Škocjanu države neposredno ni bilo mogoče čutiti, v Kranju je ta delovala preko svojih organov in samostojno in je cerkev le občasno poklicala na pomoč. Versko življenje je bilo v mestu vsekakor neprimerno boljše kot na vasi, pastirovanje neprimerno lažje, še zlasti, če je bila fara kranjska. V Novem mestu, ki je bilo v upravnem pogledu, ne pa gospodarskem, neprimerno pomembnejše od Kranja, je bilo že povsem drugače. Meščani so mogočnega novomeškega prošta, ta ni nosil zgolj škofovskih insignij, ampak je bil tudi na čelu mogočnega zemljiškega gospostva, težje sprejemali kot kranjski meščani svojega župnika.

Kranjska župnija deluje, če jo lahko sodimo po oznanilni knjigi, zelo mestno.

Ne gre spregledati tudi velikih razlik med Zalokarjem in Dagarinom. Zalokar je, kljub izobrazbi in mnogostranskim talentom, ostal v bistvu kmet. Tega ne mislimo v socialnem pogledu, ampak bolj v smislu pristaša fiziokratizma. Dagarin, ki je bil doma iz Železnikov, je izhajal iz drugačnega okolja in je opravljal tudi drugačne cerkvene službe. Zato se je laže pomeščanil.

V jeziku kranjske oznanilne knjige je navzoča gorenjščina, vendar ne pretirano. Nekakšen standardni slovenski jezik se je v Cerkvi na Slovenskem, ali pa vsaj v Ljubljanski škofiji v tem času že uveljavil.

Primerjava dveh farnih oznanilnih knjig, ki je še daleč od izčrpnosti, vsekakor potrjuje, da gre za izjemen zgodovinski vir, ki ne omogoča le mikrostudij, ampak nam odkriva praktično delovanje takratne družbe. V tem pogledu ta vrsta vira presega lokalno raven. To potrjujejo tudi ugotovitve našega koroškega kolega dr. Avguščina Malleja, ki jih je med slovenskimi in avstrijskimi zgodovinarji verjetno največ pregledal. Zeleti bi bilo, da bi jim v prihodnosti v arhivih namenili tudi ustrezno skrb.

SUMMARY

PARISH ANNOUNCEMENT BOOK AS A HISTORICAL RESOURCE

The parish announcement book is a historical resource that has by far transcended its original purpose. Not only does an announcement book record the local religious life and the relationships between parishioners and the Church, but it also reflects the workings of the contemporary society. The latter is especially valuable in rural settlements where the state could not exercise its direct influence. If, in addition, those books are written in Slovene, they allow a variety of linguistic and broader cultural analysis.

A comparison between the parish announcement book from Škocjan, a Lower Carniola rural parish near Novo Mesto, and a similar book from the town of Kranj in Upper Carniola, reveals not only the disparities in everyday life between the country and the town, but also an entirely different status of the Church. In urban settlements the Church was more independent from the state and less likely to be abused by it. A linguistic comparison indicates some divergence between Lower and Upper Carniola, but this variation is not significant enough to challenge the assumption that a standard Slovene ecclesiastical language existed in the mid-19th century.